

POZSÁR-SZENTMIKLÓSY ZOLTÁN: *LÁTHATATLAN HATALOMMEGOSZTÁS. POLITIKAI HATALMAT FORMÁLÓ NÉPSZAVAZÁSOK ÉS ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGOK ÁLTAL FELÜLVIZSGÁLT ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSOK KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN* (BUDAPEST: ORAC 2024) 217.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.11>

A *Láthatatlan hatalommegosztás* különleges, egyedi könyv, ami sok tekintetben eltér a hagyományos monográfiáktól. Egyrészt azért, mert folyamatban lévő kutatásokról ritkán publikálnak monografikus igénygel – a létrejött eredmények rendszerint folyóiratcikkek formájában kerülnek a közönség elé. Másrészt azért, mert éppen ebből adódóan számos ponton azt érzékelteti, igéri a szöveg az olvasónak, hogy jön majd egy második, bővített kiadás, de ennek a könyvnek már meg kellett végre születni. Harmadrészt azért, mert monografikus jellege mellett egyes részei tökéletesen hasznosíthatók tankönyvjellegű írásként az oktatásban is. Végül, különleges azért is, mert bár tematikájában kapcsolódik a ma oly divatos populizmus-, demokratikus visszacsúszás-, illiberális alkotmányosság-, hibridrezsim-kutatásokhoz, sem új intézményt, sem új eljárást, sem új, összehasonlítást lehetővé tévő indexet nem akar bevezetni: ehelyett leporolja az egyik legrégebbi alkotmányjogi fogalmat, a hatalommegosztást, hogy új intézményekkel és gyakorlatokkal gazdagítsa annak hagyományos jelentését.

Pozsár-Szentmiklósy Zoltán könyvében az alkotmányosság súlyos kölapjára vésett klasszikus elvének, a hatalommegosztásnak a bemutatására és kibővítésére vállalkozik. A munka elmélet és gyakorlat együttes bemutatásá-

ra törekszik; pontosabban, az elméleti, absztrakt téziseket az alkotmányos és politikai gyakorlat néhány kiválasztott példáján keresztül illusztrálja.

A könyv a szokásos és feszesen megírt „Bevezetés” és „Konklúziók” fejezeteken túl három fő fejezetben tárgyalja a vizsgált témát. A „Bevezetés” utáni második fejezet a „Hatalommegosztás elméleti kérdései” címet kapta, mely tekinthető egyfajta irodalmi áttekintésnek is. A harmadik fejezetben Pozsár-Szentmiklósy saját konceptualizálását, a láthatatlan hatalommegosztás fogalmát és intézményeit mutatja be. A negyedik fejezetben pedig e fogalom gyakorlati megvalósulását elemzi, Magyarország, Románia és a Moldovai Köztársaság példáin keresztül. Kifejezetten szerencsés, hogy a szerző megmaradt az alkotmányos intézmények színterén, amint azt deklarálja is: jogintézményeket, eljárásokat vizsgál. Így a köznyelvben gyakran hallott negyedik, ötödik, sokadik hatalmi ágak (média, civil társadalom, mélyállam és hasonló) szerencsére nem kerültek be a könyvbe.

Ellentétben a ma sokfelé divatos stílussal, a szerző tartózkodik minden, mostanában gyakran olvasható személyes közléstől arra vonatkozólag, hogy milyen körülmények között, milyen indíttatásból és milyen nehézségek árán született meg a könyv. Ilyenfajta személyesség nincs a kötetben, ugyanakkor

a szöveg egészéből süt, hogy a szerző rutinos tanár, ha úgy tetszik, magyarázó: logikusan felépített szerkezet, szépen lekerekített gondolatmenetek, jól tagolt érvelések, lendületes, olvasható nyelvvezet jellemzi az írást. Ennyiben a könyv első fele, mely az elméleti megalapozást és a saját, láthatatlan hatalommegosztás-tézis kifejtését tartalmazza, akár tankönyvként is remekül funkcionálhat. Ezzel persze nem azt álítom, hogy a második fele erre alkalmatlan – viszont az ott olvasható alkotmány- és politikatörténeti elemzések inkább illusztratív erővel járulnak hozzá a könyv első felének általános elméleti jelentőségéhez. Még ennél is fontosabbnak tartom ugyanakkor, hogy a könyv nagy erénye közérthetősége: nem igényel meghatározó szakterületi felkészültséget, egy elsőéves egyetemista vagy egy közügyek iránt érdeklődő állampolgár számára épp annyira érthető, mint a szakmai közönség avatott tagjainak.

Az első nagyobb elméleti rész a hatalommegosztás eddig ismert elméleteit mutatja be, három csoportra bontva őket. Az első csoportban a klasszikus elméletek – Locke, Montesquieu, a Föderalisták és Constant –, valamint az ún. tiszta elmélet ismertetését olvashatjuk. A szerző nem lexikonszócikk stílusában ismerteti az egyes szerzők tanait, hanem egymásra is reflektáltatja őket – ki kihez képest mond mást, kinek a nézeteiben hol fedezhetjük fel a korábban alkotó szerző téziseit vagy épp annak kritikáját. Számomra ennek a résznek a legfontosabb tanulsága az, hogy a hatalommegosztásról mint a koncentrált hatalom ellen óhatatlanul szükséges alkotmányos elvről gondolkodóknál már kezdettől felfedezhető a pluralizmus iránti igény. Törjük sokfelé szét a hatal-

mat, sokféle érdek legyen jelen, sokféle kontroll legyen sok különböző kézbe elosztva: a funkcionális és szervezeti hatalommegosztás egyszerre valósuljon meg. A könyv ezt a pluralizmuselvet ilyen explicit módon nem tartalmazza, de az elmélettörténet egyik fontos tanulsága mégis ez: ami egyben rámutat arra is, hogy érdemes lenne majd egyszer valakinek a pluralizmus mint elv és érték történeti fejlődését és jelentőségét is megírni.

Az egész fejezetben talán itt érzékelteti a szerző leginkább, hogy az egyes gondolkodók elméletét mennyire meghatározta az adott korszak és annak alkotmányos-politikai kihívásai, melyben éltek. Ebből azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy a régen velünk élő, klasszikusnak tekinthető elvek is voltak egyszer új és modern, akár forradalminak is tekinthető gondolatok. Az is tanulság lehet, hogy a klasszikus elv koronként más és más formát öltött, mindig hozzáadódott valami, vagy hangsúlyosabbá vált egy-egy eleme.

Ezt igazolja a második, újabb hatalommegosztási elméleteket bemutató szakasz, melyet a szerző alternatív hatalommegosztási elméleteknek nevezett. Hasonlóan az előző részhez, itt is egymásba fűzi az egyes gondolkodók nézeteinek ismertetését, megmutatja a kapcsolatot az egyes elméletek között. Ennek alapján, noha a szerző ezt így nem összegzi, világossá válik az olvasó számára az is, mi indokolhatta az alternatívnak nevezett elméletek megjelenését. Egyrészt a bürokratikus állam kialakulása: több szerző is hatalmi ágként definiálja ugyanis a végrehajtó hatalomtól részben függetlenné váló közigazgatást. Másrészt pedig a 20. század első felének tanulságaira alapozott, függet-

len, elsősorban jogvédelmi funkciókat ellátó intézmények megjelenése ugyan-csak új perspektívába helyezte a hatalommegosztás klasszikus gondolatát. Ha röviden kellene összegezni, mi a különbség a két nagy csoport, a klasszikus és alternatív elméletek között, az a következtetés tűnik ki a könyvből, hogy a klasszikus ezek szerint az abszolút, koncentrált hatalom felszámolására irányul a társadalom egésze érdekében, míg az alternatív elméleteknél a hatalommegosztás fő érdekeltje már nem annyira a társadalom egésze (a nép mint egység az uralkodóval szemben), hanem az egyén, a polgár lesz. Különbség az is, hogy az egyes funkciók szerint elkülönített hatalmi szereplők együttműködési kötelezettsége szintén az ún. alternatív elméleteknél kap nagyobb hangsúlyt – ez talán azért is van így, mert az állam mint szervezetrendszer is sokkal fontosabbá vált a 20. századra, mint a hatalommegosztás eszmetörténetének első időszakában. Ott inkább maga a hatalom (és ennek megtestesítője, az uralkodó vagy a törvényhozás mint intézmény) volt a központban, míg az elmúlt száz-húsz-száznegyven évben már a modern állam lett a főszereplő. Nem véletlenül kap jelentőséget itt a területi vagy vertikális hatalommegosztás kérdése is.

Nem világos ugyanakkor, hogy miért kapták ezek a modern elméletek az alternatív jelzőt. Ezek az elméletek ugyanis soha nem váltották ki a klasszikus hatalommegosztás elméleteit; nem azok helyett jöttek létre, hanem azok mellett, azokat kiegészítve, továbbgondolva. Vagyis nem alternatívái a klasszikusoknak – ezért talán jellegüket jobban kifejezné, ha az alternatív jelző helyett a klasszikus szokásos ellentétpárját, a modern jelzőt használná rá a szerző.

Külön fejezetet szentel a szerző a hatalommegosztás magyar gondolkodóinak: történetileg Concha és Bibó, a kortárs jogirodalomból többek között Sólyom László és Petrétei József munkáit ismerteti, és külön alfejezetet szentel az Alkotmánybíróság hatalommegosztás-konceptióinak. Ezek közül talán leginkább Bibó megközelítése áll a legközelebb a könyv téziséhez. Akadémiai székfoglalójában a szűk értelemben vett funkcionális hatalommegosztáson túli intézményekre, alrendszerekre hívja fel a figyelmet: a gazdasági, a kulturális és a bürokratikus hatalom jelentőségére, melyekben ugyancsak létrejöhet az állami hatalomkoncentráció. Pozsár-Szentmiklósy kiemeli, hogy önmagában a hatalommegosztás nem lényeges, csak ha „észszerű, emberséges és humánus” célt szolgál (49. o.). Vagyis olyan hatalommegosztási rendszerre van szükség, ami nemcsak a túlhatalmat teszi lehetetlenné, de e célok eléréséhez érdemben is hozzásegíti a politikai-alkotmányos rendszert és annak szereplőit.

Az első fejezetet a hatalommegosztás normatív tartalmának összegzése zárja le, hogy erre épülve mutassa be a következőben – mely a könyv középső része és egyben lelke – a szerző saját felfedezését, a láthatatlan hatalommegosztás elvét. Irigylésre méltóan jól hangzó fogalom, marketingesek is csettintetnének ennek hallatán, ezért inkább gyorsan essünk túl az elnevezés kritikáján, hogy aztán méltatni tudjuk az elmélet egészét.

A láthatatlanság jellemzője nem ismeretlen a társadalomtudományban: de itt nem a smithi piac láthatatlan keze vagy a sólyomi láthatatlan alkotmányosság logikája érvényesül. Ezeknél ugyanis a láthatatlanság egy a láthatón túli, nem leírt, nem testet öltő, szemmel nem érzé-

kelhető (már-már transzcendens) rendező elvet takar. A láthatatlan hatalommegosztás esetében ugyanakkor amit láthatatlannak nevez a szerző, az valójában nagyon látható, csak eddig nem vettük észre. Ezt ő maga is elismeri, hiszen később azt írja: a láthatatlan hatalommegosztás intézményei e másodlagos, hatalommegosztó funkciójuk érvényesülése már „minden esetben látható” (96. o.). Valójában a szerző arra jött rá, hogy a hatalommegosztás nemcsak a klaszszikus és alternatív (modern) elméletek mentén valósulhat meg, hanem egy eddig fel nem ismert, észre nem vett, nem látott (azaz láthatatlan) módon is. Ott volt, csak nem vettük észre, mert mind ez ideig ezeket az intézményeket nem vizsgáltuk a hatalommegosztás elvének, gondolatának perspektívájából.

A szerző a láthatatlanságot a hatalommegosztás „másodlagos” jogintézményeinek tulajdonítja: így a népszavazást és az alkotmánymódosításokkal szembeni alkotmánybírói védelmet tartja lényegi intézményeknek. Ahogy fogalmaz, ezek lehetnek „alkalmasak arra, hogy hatásukban a központi politikai hatalom mozgásterét korlátozzák” (65. o.). A népszavazás (vagy tágabban közvetlen demokrácia) kapcsán Pozsár-Szentmiklósy – az alkotmányjogi főárammal szemben – az intézményben rejlő ellensúly- és kontroll-jellemzőket hangsúlyozza.¹ Kevés olyan alkotmányjogi munkát olvasni, ami ezt az intéz-

ményt így, ilyen keretben értelmezi, és nem a jól ismert „ez a többség zsarnokságát eredményezi csak”, „a náciak is ezt használták” vagy „az egyszerű választók a szakkérdéseket nem értik” tudományosan értelmezhetetlen konklúzióival operál.² Csak egyetlen, a téma szempontjából kifejezetten releváns elem marad ki az elemzésből: az alkotmánymódosítások népszavazáshoz kötésének kérdése, amely egyfajta megkettőzött védelmet jelent(hetne) a rövid távú, napi politikai szándékok mentén végrehajtott alkotmányfarigcsálásokkal szemben. A szerző elnevezésében a népszavazás az „emberek pajzsa”, és ez a pajzs bizony komoly védelmet tud nyújtani magának az alkotmánynak is.³

² Lásd például: KÖRÖSÉNYI András (2009): „A népszavazások és a képvisleti demokrácia viszonya” in ENVEDI Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban* (Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Századvég Kiadó 37–61.), illetve SAJÓ András – URTZ Renáta: *The constitution of freedom. An introduction to legal constitutionalism* (Oxford: Oxford University Press 2017), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198732174.001.0001>. Nemzetközi kitekintésben a népszavazás negatív interpretációját lásd: UNGER Anna: „Közvetlen demokrácia és emberi jogok: Egy problematikusnak tűnő viszony újragondolása a politikai részvételi jogok irányából” *MTA Law Working Papers* 2022/11., <https://jog.tk.elte.hu/mtalwp/kozvetlen-demokracia-es-emberi-jogok-egy-problematikusnak-tuno-viszony-ujragondolasa-a-politikai-reszveteli-jogok-iranyabol?download=pdf>.

¹ Nem közismert, de a népszavazás alkotmányos és politikai funkcióiról és a benne rejlő lehetőségekről már a 20. század legeljén lezajlott egy rövid, de tartalmas polémia a *Nyugat* hasábjain. A népszavazás képviselést korrigáló, ellensúlyozó jelentőségét Braun Róbert hangsúlyozta, lásd: BRAUN Róbert: „Parlament nélküli törvényhozás” *Nyugat* 1926/22., 1926. november 16.

³ Mivel a kutatás alapvetően az alkotmánymódosító népszavazásokra koncentrál, ezért csak említeni érdemes, hogy a nép nemcsak az alkotmánymódosítás, de az alkotmánykészítés folyamatában is részt tud(na) venni, lásd részletesen Xenophon CONTIADES – Alkmene FOTIADOU (szerk.): *Participatory Constitutional Change: The People as Amenders of the Constitution* (New York: Routledge 2017).

Az alkotmánybíróságok alkotmány-módosításokat felülvizsgáló hatalmának tárgyalásánál egy nagyon alapos összeggést olvashatunk a téma egészéről: ideértve az alkotmányozó és alkotmánymódosító hatalom közötti különbség bemutatását, a normakontroll típusaira vonatkozó irodalmakat és az alkotmányokat a módosításoktól részben védő ún. örökös klauzulák jelentőségét, szokásos tartalmi elemeiket is.

Nem ennyire részletesen, de másodlagos hatalommegosztási jogintézményeknek tekinti, és bemutatja még a minősített többség intézményét és hatalomkorlátozó szerepét, valamint a nemzetközi jog és a „szupranacionális jogrendek érvényesüléséből következő korlátok” főbb jellemzőit is.⁴ Ennél az alfejezetnél az olvasó előtt egy következő, talán már készülő könyv képe rajzolódott ki: a nemzetközi jog és szupranacionális jogrendek (leginkább alighanem az Európai Unió) vizsgálata, ezen intézmények hatalommegosztás-jellegű funkciói

és lehetőségei legalább akkora terjedelmű vizsgálódást jelentene, mint a jelen könyvben bemutatott kutatás. Jelen kötet logikájával azonos módon, az elmélet összegzése és a gyakorlat bemutatása nagyon is érdemes, és igencsak aktuális vállalkozás lenne. Még akkor is, ha ennél az aspektusnál nem lehetne figyelmen kívül hagyni a szuverenitás fogalmát sem, hogyan és miképp töri meg (át) az elvileg szuverén állam hatalmi struktúráját a többszintű kormányzásból és nemzetközi jogból adódó nemzet feletti intézmény- és szabályrendszer.⁵

A szerző saját konceptualizálásában a hatalommegosztás lényegi jellemzőjének a jól érzékelhető, jogi-politikai eljárásokban megnyilvánuló, hatással és következményekkel járó ellenhatalom, ellenhatalmak létezését tartja. Erre persze a fizikusok már régen rájöttek (erő-ellenerő, hatás-ellenhatás), de nekik ugye nem kell foglalkozni a felhatalmazás politikai és jogi problémáival. Ez a

⁴ A minősített többség és az alkotmányozás kapcsolatát aligha kell magyarázni. Azonban a 2010 utáni magyar alkotmánymódosítások és alkotmányozás arra a problémára mutatnak rá, hogy a minősített többség mint egy szavazati arányt mutató szám még nem feltétlenül jelenti a minősített többség tartalmi elemét (több párt, több politikai érdek kompromisszuma). A minősített többség egypárti birtoklásának hatását az alkotmányra részletesen lásd: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: „Alkotmányozás, alkotmánymódosítások és azok alkotmányossági felülvizsgálata Magyarországon 2010 és 2020 között: miért változik az alkotmány és kinek van ebbe beleszólása?” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *A magyar jogrendszer rezilienciája 2010–2020* (Budapest: ORAC 2022) 196–222. Általában a minősített többség kérdését lásd POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: „A minősített többség problematikája a parlamentáris kormányzati rendszerekben” *Parlamentári Szemle* 2018/1. 27–40.

⁵ Érdekes, hogy miközben a többszintű alkotmányosság kérdése régóta az alkotmányjogi és politikatudományi kutatások része, az ebből eredő, hatalommegosztást érintő jellemzők kevésbé tárgyaltak. A hatalommegosztás mint a hatalom feletti kontroll eszköze helyett inkább a védendő dolgokra (elvek, értékek, jogok, intézmények stb.) fókuszálnak a szerzők, így pl. a demokrácia és jogállamiság jelentésére és korlátaira (lásd pl. CHRONOWSKI Nóra – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SZILÁGYI Emese [szerk.]: *Demokrácia-dilemmák. Alkotmányjogi elemzések a demokráciaelv értelmezéséről az Európai Unióban és Magyarországon* [Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2022]), az EU alapjogvédelmi rendszerére (összefoglalóját lásd FRIEDERY Réka – HORVÁTHY Balázs – ZIEGLER Dezső Tamás: „Az Európai Unió alapjogvédelmi rendszerének fejlődése és főbb intézményei” in LAMM Vanda [szerk.]: *Emberi jogi enciklopédia* [Budapest: HVG-ORAC 2018] 258–265.) vagy az EUSZ-ból eredő uniós beavatkozási, védelmi és korrekciós lehetőségekre az uniós alapértékek terén.

könyv pontosan azt mutatja meg, hogy amikor a politikai felhatalmazás létrejön, és adott esetben minden klasszikus hatalmi ág egyazon politikai akarat mentén működik, milyen *további*, a szerző által másodlagosnak nevezett intézmények tudják megvalósítani a hatalommegosztás gyakorlatát mint ellensúlyozó szerepet.

Ez a „másodlagos” fogalom emlékeztethet minket a 2/1993-as Ab-határozatra, mely a népszavazást kiegészítő, komplementer jellegű döntéshozatalnak ítélte. Az 1997-ben módosított alkotmány, majd az annak alapján megszületett új népszavazási törvény (1998: III. törvény az országos népszavazásról és népi kezdeményesről) azonban már nem kiegészítőnek, hanem kivételesnek ítélte a népszavazást, mely bizonyos esetekben felülírja a képviseleti jogalkotást. Ez a kis alkotmánytörténeti kitérő jól illusztrálja, hogy a másodlagos sok jelentéssel bír: másodlagos, mint az elsődlegest kiegészítő; másodlagos, mint az elsődlegesnek alárendelt; másodlagos mint az elsődlegeshez mint általánoshoz képest kivételes. A könyvet olvasva az a benyomás erősödött meg, hogy a szerző a láthatatlan hatalommegosztást leginkább kivételesnek tartja – mint az ablaktörő kalapács a közlekedési járműveken, amit nem használunk nap nap után normál üzemenetben arra, hogy kijussunk a járműből, de tudjuk, hogy ott van, és hozzá tudnánk nyúlni, ha úgy hozná a szükség.

A könyv utolsó, harmadik nagyobb egysége – terjedelmileg a szöveg mintegy fele – az elmélet tesztelése, a gyakorlat elemzése: az első két fejezet elméleti megállapításai kelnek életre a magyar, a román és a moldáv példákon keresztül, megmutatván, mire jó, hogyan

működik a láthatatlanság. E három ország láthatatlan hatalommegosztás-gyakorlatát Pozsár-Szentmiklósy szisztematikus módon, azonos szempontok mentén elemezte. Az elemzéseket elolvasva részletes képet kapunk a láthatatlan hatalommegosztás elméletének megláthatóságáról: az ehhez kapcsolódó alkotmányossági és politikai dilemmákról – miközben kortárs politikatörténet is kirajzolódik előttünk.

Érthető, hogy a magyar népszavazások és alkotmánymódosítások AB-felülvizsgálatai nagy terjedelmet kaptak – de éppen ez némi egyensúlytalanságot is ad az elemzésnek, mert a román és moldáv példák nem teljeskörűek, ellentétben a magyar esetfeldolgozásokkal, hanem inkább összefoglaló megállapításokra szorítkoznak. Ezeknek a magyarhoz hasonló bővebb, részletesebb ismertetése a könyv arányosságát, kiegyensúlyozottságát erősítette volna. Ráadásul a 2024–25-ös román elnökválasztáshoz kapcsolódó alkotmánybíróági döntés kapcsán, mely precedensként szolgálhat a következő években lezajló választások integritása elleni támadások kivédésére, különösen érdekes és indokolt lenne a vonatkozó román alkotmánybíráskodási jogértelmezés és gyakorlat jelenleginél részletesebb bemutatása. Persze nem kizárt, hogy itt is egy második-harmadik könyv előzetesét olvashatjuk. Ezt indokolhatná az is, hogy – akár társszerzőket is bevonva – érdemes lenne egy nagyobb régiós kitekintést tenni, kibővítve a vizsgált országok körét akár a Balkán, akár a V4-országok irányába. Mindezen kritikákkal együtt is kifejezetten példamutató, hogy a szerző nem a szokásos „bezzeg-nyugati” országokat hozta példának; ugyanakkor az országok kiválasztásának indokait, a konkrét

szempontokat nem osztja meg az olvasóval, hogy miért éppen ez a három, és miért nem sok másik, a régióban szóba jöhető ország került a vizsgáltak közé.

A könyv legnagyobb erénye, hogy kiolvasható a soraiból: nem elsősorban érzelmi-világnézeti viszonyulás, hanem a tudományos kíváncsiság vezérli a szerzőt. Nem azt akarja bebizonyítani az olvasónak, hogy a népszavazás vagy az alkotmánybíráskodás milyen veszélyekkel vagy előnyökkel járhat, hanem arra kíváncsi, hogy mi történik akkor, ha nemcsak a hagyományosnak tekinthető alkotmányos funkcióik mentén elemezzük őket, hanem működésüket és a politikai-alkotmányos rendszerre gyakorolt hatásukat a hatalommegosztás elvén keresztül kezdjük vizsgálni. Ebből a szempontból a könyv legfontosabb tanítása, hogy „[a] láthatatlan hatalommegosztás jogintézményei, eljárásai és jogi-dogmatikai konstrukciói tipikusan azokban az esetekben értékelődhetnek fel, amikor a központi politikai hatalom

oldalán kialakuló hatalomkoncentráció ellensúlyozása a hatalommegosztási rendszer klasszikus (formális) intézményei útján elégtelenül működik.” (95. o.)

A lecke adott: alkotmányos demokrácia kialakításakor (persze csak ha van rá igény) nemcsak arra kell figyelniünk, hogy a formális hatalommegosztás intézményei kellően ellensúlyozzák egymást, hanem arra is, hogy ezen intézmények túlhatalma ellen, kontrolljuk érdekében milyen eszközök állnak a rendelkezésünkre. Remélhetőleg Pozsár-Szentmiklósy Zoltán ilyen értelemben úttörő könyve másoknak is meghozza a kedvet és kíváncsiságot, hogy akár új intézményeket kieszelve, akár régóta a padláson heverő régieket leporolva és újrafényesítve, hatékony védekező és ellensúlyozó eszközöket adjanak a társadalom kezébe a bármikor, bárkik által létrehozott, túlzott hatalomkoncentrációval szemben.

*Unger Anna**

* PhD, egyetemi docens, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter stny. 1/A. E-mail: unger.anna@tatk.elte.hu.